

FARAGÓ LÁSZLÓ – HRUBI LÁSZLÓ:

AZ ELMARADOTT FALUSIAS TÉRSÉGEK FELZÁRKÓZTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A jelenkor technikai kihívása különbözőképpen érinti az eltérő adottságú térségeket. Egyrészt eltérés mutatkozik a fogadóképesség oldaláról, másrészt a bekövetkező változások – többszörös áttételeken keresztül – különböző módon és mértékben megváltoztatják a települések, egyes régiók arculatát. Először azt vizsgáljuk, milyen általános változások várhatóak, azaz reálisan hol számolhatunk az új technológiák bevezetésével, majd egy sajátos településkört, a többszörösen hátrányos területek helyzetét elemezzük.

A főbb gazdasági ágak természetszerűen különbözőképpen és mértékben játszanak közre az egyes települések fejlődésében. Az 1970-es években a vállalati szintű iparfejlesztési politikát leginkább a központi telephelyek létszámhiánya határozta meg. Az új telephelyek kijelölésekor kevesebb figyelmet kaptak az infrastruktúra mennyiségi és minőségi tényezői, valamint más fontos – a telephelyválasztást meghatározó – tényezők. Ez az extenzív terjeszkedési folyamat megnövelte a vidéki telephelyek számát és súlyát, jelentősen átalakította a falusi települések gazdasági szerkezetét, bizonyos mértékben javította – az érintett településeken – a lakosság jövedelmi színvonalát, életkörülményeit. A magyar ipar előtt álló alapvető feladat jelenleg a szükséges struktúraváltás véghezvitele, amely változásokhoz, vezethet a települések, régiók gazdasági makroszerkezetében is. Ez a települések többségében a terciér szektor arányának növekedését vonhatja maga után, és általában a városokban kevésbé drasztikus változásokat hoz, mint az érintett kisebb településeken. Emellett persze lehetnek olyan települések, térségek is, ahol például a nyersanyagkitermelés megindulása vagy új ipari objektum létesítése változtatja meg alapvetően a termelés makroszerkezetét, az ebből adódó lényegi változások láncolata pedig kihat nemcsak az adott településre, de a környékére is. Ez lesz azonban a kevésbé jellemző mozgáspálya.

A struktúraátalakítás másik – szempontunkból lényegi – velejárója a veszteséges tevékenységek felszámolása. Mivel a vidéki telephelyek hatékonysága gyakran alacsonyabb a városiakénál, a munkaerő kevésbé konvertálható, az infrastruktúra színvonala viszonylag alacsony, így a szükséges termékszerkezet-változás, az új technológiák meghonosítása elsősorban a központi (városi) telephelyeken történhet meg. Kérdéssé válhat tehát számos vidéki (falusi) telephely léte. A veszteséges tevékenységek visszafejlesztése átmenetileg biztosan kedvezőtlenül hat a helyi környezetre, egyaránt megviseli a vállalatok és a települések gazdasági helyzetét. Mivel

a szerkezeti változások általában az élők munkai-gények csökkenésével járnak, így a korábbi foglalkoztatási szint csak új munkahelyek létesítésével vagy a munkaerő áttelepítésével, ingáztatásával tartható, bizonyos térségekben pedig átmeneti foglalkoztatási feszültségek is keletkezhetnek. Az állami támogatás eredményeként az átképzési idő alatt a munkások jövedelme ugyan nem csökken, de nem is nő, ami esetenként további hátrányt jelent. Hosszabb távon azonban mind a vállalatok, mind a települések érdekeltek a struktúraátalakításban akkor, ha az valóban a nemzetközi tendenciákkal egyirányban és legalább azt megközelítő színvonalon történik (infrastrukturális kapacitás szabadulhat fel, javulhat a környezetre gyakorolt hatás, a jövedelmi viszonyok kedvezőbbek stb.). Tehát a korábbi gyakorlattal szemben például a gazdaságilag elmaradott területeken sem szabad az elavult termelést állami szubvenciókkal, rövidtávú intézkedésekkel konzerválni, hanem az átmenetileg esetleg keletkező vagy felerősödő nehézségeket vállalva a korszerű technológiák meghonosítását kell előmozdítani. Még foglalkoztatáspolitikai szempontból sem szabad támogatni a kevésbé hatékony munkahelyeket, hanem a munkaerő-átképzést vagy a mobilizációt kell segíteni. A korszerűtlen, kevésbé hatékony vidéki telephelyek szervezeti önállósítása nem mindig járható út. A jól működő üzemegységek leválását pedig a központok nehezítik, jóllehet a területi érdekek ezt kívánnák meg.

Az agrárfejlődés, a mezőgazdaság modernizálása (a nagyüzemi gazdálkodás bevezetése, az élelmiszeripari vertikum kiépülése stb.) jelentős hatással volt és van a falusias térségek fejlődésére. Amikor az állami gazdaságokat megalakították, központjaikat a régi uradalmi majorokban hozták létre, nem ritkán távol a községektől. Fejlődésük során itt épültek fel a központi gazdasági létesítmények, a szolgálati lakások, amelyek az infrastruktúra kiépülésével esetenként új településeket is létrehoztak (pl. Sátorhely). A termelőszövetkezeteket a helybeliek vagyonából hozták létre, központjaik többnyire a központi településekben vannak, és fejlődésük szorosan összefonódott a területük településeinek fejlesztésével, a tagok (a lakosság) boldogulásával. Az elmúlt években kapott „profilszabadság” jelentős szerkezetváltásra adott lehetőséget. A városokhoz közeli települések esetében jellemzővé vált a városi ipart kiszolgáló ipari tevékenység is, míg a távolabbi települések többnyire önálló ipari melléküzemágakat hoztak létre, viszonylag önálló árutermelésre. A városoktól messze eső falvak termelőszövetkezetei éltek legkevésbé az ipari tevékenység engedélyezése által nyújtott lehetőségekkel. Új lehetőségeket jelenthet a falusias térségek gazdasági fejlődésében a biotechnológia alkalmazása, amely már részben ma is a jelentősebb, fejlettebb mezőgazdasági termelő központokhoz kötődik.

A gazdasági szerkezet átalakítása során sajátos irányt jelenthet falusias térségekben is az idegenforgalom és a rekreáció. Hazánkban az idegenforgalomnak a településekre gyakorolt hatása ma még nem mindenütt kedvező, de általában segíti fejlődésüket, növeli társadalmi presztizsüket. A falusi üdülés elterjesztését éppen azokban a falvakban nehezíti a megfelelő lakásállomány, az infrastruktúra hiánya, ahol a foglalkoztatás fokozására, a kiegészítő jövedelemre a legnagyobb szükség lenne. Az alapfeltételek megteremtésével mintegy háromszáz 1500 fő alatti népességű település lenne alkalmas a falusi üdültetésre.

Összességében megállapítható, hogy az új technológiák bevezetése a termelésbe önmagában a területi, települési viszonyok további differenciálódásához vezet,

elmélyül a polarizáció. Ugyanakkor a korszerű infrastruktúra kiépülése ezt mérsékelheti, és közelebb hozza a településeket, az ott élőket egymáshoz, nemcsak azért, hogy növeli a korszerű technikák alkalmazhatóságának esélyegyenlőségét, de közvetlen módon csökkenti a térbeli elkülönülést, a távolságok jelentőségét is.

Véleményünk szerint — az egyes speciális természeti kincsekkel rendelkezők mellett — azok a települések lesznek elsősorban alkalmasak a korszerű technológia befogadására, ahol:

- már ma is viszonylag kvalifikált munkaerő lakik, vagy vonzó lehet ezek letelepítésére, megfelelő színvonalú a munkakultúra;

- a szükséges alapvető ellátási-szolgáltatási feltételek helybeli megléte mellett viszonylag kedvező az egyéb, a körzetközpontokban, városokban lévő objektumok elérhetősége, korszerű kommunikációs (közlekedési és távközlési) kapcsolatok vannak, vagy a kiépítés lehetőségei adottak;

- a település valamilyen módon kapcsolódhat fejlett kutató-fejlesztő háttérhez;

- a település egyéb tényezők terén is kedvező lehetőségeket kínálhat (például szélesebb az energiaválasztási lehetőség, kedvezőek az ökológiai feltételek stb.).

A vázolt folyamatok, feladatok tükrében különös hangsúlyt kaphat azon falusias térségek helyzete, fejlődése, amelyek már a mai átlagos fejlettségi színvonalat sem érik el. Sajátos és elodázhatatlan feladatot jelent ma hazánkban e térségek intenzív fejlesztése, amelyekhez óvatos becslések alapján is a településeknek mintegy a hatoda tartozik. Ezeket a mai magyar területi szakirodalom halmozottan hátrányos helyzetű településeknek nevezi.

Egy területi egység (település, települések csoportja stb.) többszörösen hátrányos helyzete olyan tartós állapot, amelyre a társadalmi-gazdasági lét és fejlődés egyedi hátrányainak egymással összefüggő, egymást általában erősítő halmozódása jellemző. A többszörösen hátrányos helyzet alapvetően három folyamat eredménye, illetve három mozzanatban juthat kifejeződésre:

- a gazdasági bázis relatív fejletlenségében, esetleg teljes hiányában,
- a demográfiai jellemzők kedvezőtlen alakulásában,
- az életkörülmények relatív elmaradottságában, ezen belül elsődlegesen az infrastruktúra fejletlenségében, a hiányosságaiban. Mindezek mellett további konkrét jelenségek, ha úgy tetszik, létezési hátrányok is kimutathatók, amelyeket összefoglalóan peremhelyzetnek szokás nevezni. Ezek:

- a közlekedési és hírközlési kapcsolatok alacsony foka,
- a településeknek a tágan értelmezett irányítás hierarchikus rendszerében elfoglalt alacsonyabb szintű helyzete, ezen belül elsősorban a kisebb jelentőségű közigazgatási szerepkör, és ehhez rendeltlen a fejlesztési források relatíve szűkösebb volta, a döntési központoktól való nagyobb távolság;

- a határmentiség, ezen belül nemcsak az országhatár, hanem a megyehatár közelsége is. És végül ma a hazai tapasztalatok azt mutatják, hogy létezik még egy általános jellemző, ez pedig az aprófalujelleg, jóllehet elvileg — nemzetközi példákkal bizonyítottan — nem szükségszerű, hogy az aprófalú mindig hátrányos helyzetű legyen.

A többszörösen hátrányos helyzet történelmi kialakulásában az okok között

elsődleges szerepet játszik a gazdasági elmaradás, amely közvetlenül a foglalkoztatási lehetőségek hiányában is jelentkezik. A települések léte, fejlődése szempontjából a gazdasági alap ma már nem pusztán fizikai jelenléte (közelsége), hanem döntően és egyre kizárólagosabban jövedelemtermelő képessége révén funkcionálhat. A jövedelemtermelő képesség a településfejlődés szempontjából kettős irányban lényeges: egyfelől a szabályozás (vagy egyéb módon végbemenő elosztás és újraelosztás) mechanizmusán keresztül a fejlesztés és működtetés forrásaként, másfelől pedig a foglalkoztatott népesség munkából származó jövedelme miatt.

A halmozottan hátrányos helyzetű térségekben az ipar közvetlen településformáló erőt a városokon kívül csak a községek egy igen szűk körénél jelent. Lényegében ezért azt mondhatjuk, hogy a falvak hátrányos helyzetének jelenlegi megítélésakor a helyben (vagy a mikrokörzetben) települt ipari potenciál hiánya vagy fejletlensége alapvető. Sokrétűbb és ma differenciáltabb hatótényező a mezőgazdasági alap- és kiegészítő tevékenység jövedelemtermelő képessége.

A települések életében alapvető szerepet játszó gazdasági bázis elégtelensége, jövedelemtermelő képességének alacsony szintje az infrastrukturális fejlődés egyre nagyobb elmaradását és ezzel összefüggésben a lakónépesség gyorsuló erózióját idézi elő. Ahol e három folyamat kifejlett módon már az elmúlt évtizedekben találkozott, ott gyakorlatilag – a társadalmi-gazdasági feltételek ismeretében – a települések hanyatlása nagy valószínűséggel már visszafordíthatatlan folyamat. A terület- és településfejlesztési politika számára a reális intervenció terület azon települések vagy településcsoportok jelentik, ahol a folyamatlan folyamat még nem jött létre, vagy csak kiinduló stádiumánál tart. A feladatok azonban itt is jelentősek, és mindenképpen komplex társadalmi-gazdasági beavatkozásokra van szükség.

A stratégia megfogalmazásakor kiindulási pont egyfelől a hátrányos helyzet kialakulásának folyamata, természetrajza, másfelől pedig az érintett térségek jelenleg rendelkezésre álló adottságai, a létrejött feltételrendszer. E térségek mai gazdasági potenciálja, a fejlettségéből és a szerkezetéből adódó jövedelemtermelő képessége hosszú távon nem alkalmas a fejlődési források gazdagítására, kiváltképp azért, mert már a közeli múlt és a jelen számára is elégtelennek bizonyult. Az ipar – ha van – általában szerkezetileg egyoldalú, kevésbé dinamikus, gyenge termelékenységgű és jövedelemtermelő képességű, területileg aránytalan elhelyezkedésű, összességében hosszú távra fejletlen. A mezőgazdasági üzemek jövedelemtermelő képessége, termelékenysége, potenciálja ma általában fejlettebb, sok helyütt azonban a gyengébb termőhelyi adottságok és ezzel összefüggésben a kedvezőtlen gazdálkodási feltételek miatt a fejlődés nem kielégítő. A mezőgazdasági termékek nemzetközi piacának ismeretében, a túlzott elvonások eredményeként a korábbiakhoz képest kisebb ütemű fejlődést prognosztizáltunk, így nem remélhetünk több forrást a településfejlesztés számára sem. A foglalkoztatás tekintetében hosszabb távon – egy átmeneti megtorpanás után – a mezőgazdaság szerepe valószínűleg csökken, ezért településfejlesztő hatása ebből a szempontból feltétlenül mérséklődik. Ezért a mezőgazdaság hosszú távon nem lehet a falusias – és ezen belül különösen a többszörösen hátrányos – területek elsődleges vagy egyedüli gazdasági bázisa, még akkor sem, ha a kiegészítő (pl. ipari) tevékenység megerősödése folytán a termelési szerkezet átalakulna. A tercier szféra fejletlen, nem fedezhető fel olyan tendencia, hogy – miként azt más országok

példája mutatja – a területi és településfejlődés önálló hajtótényezőjévé válhatna, a szerkezetváltás, az innovatív fejlődés számára kedvező alapot nyújthatna. A termelő és a nem termelő infrastruktúra – a termelőerők fejlettségével és a településszerkezettel is összefüggésben – általában gyengén fejlett, nincs ténylegesen működő, egységes területi rendszere, legfeljebb csak a koncentráció révén létrejött gócpontokban (a városok és néhány nagyközség esetében, itt is gyakorta részlegesen).

Mindezek alapján úgy véljük, a halmozottan hátrányos helyzetű térségek fejlődését – figyelembe véve a rendelkezésre álló forrásokat is – ma még nem lehet közvetlenül az úgynevezett innovatív, intenzív pályára terelni, mert ennek általában nincsenek meg a minimális térségi feltételei sem. Egy közbülső, átmeneti szakaszban a jelenlegi bázisok megerősítésével, átalakításával lehet létrehozni azt az alapot, amelyre az intenzív fejlődés majd ráépülhet, különben tartós fejlődés nem képzelhető el. Hosszú távon ugyanis e térségek fejlesztésében nem azt a koncepciót kell gyorsítva megvalósítani, amely korábban más területeken jelentősebb területi fejlődést produkált, hanem a társadalmi-gazdasági fejlődés új körülményeit számbavevő, egységes és új stratégiát. A települések gazdasági bázisának fejlesztése nem lehet csupán foglalkoztatási kérdés, hanem legalább ilyen mértékben gazdasági növekedési (hatékonysági) kérdés is, és ekkor a fejlődés szükséges alapirányát már az általános gazdaságfejlesztési stratégia is megszabja. A halmozottan hátrányos helyzet ugyanis mindig újratermelődik, ha csak a fejlett térségek korábbi növekedési modellje újul meg, a „levetett” koncepciót és „anyagi eszközeit” átöröklük az elmaradott térségek.

A halmozottan hátrányos helyzetű térségek hosszú távú fejlesztési koncepcióját – szoros összefüggésben az egész ország fejlődésével – két szakaszra osztva látjuk szükségesnek megfogalmazni. Az első szakasz a 90-es évek közepéig terjed, a második az ezredforduló utánig. Az első szakaszban a többszörösen hátrányos helyzetű térségek fejlődésének elsődleges bázisa továbbra is csak a mezőgazdaság lehet. E szerepköre betöltéséhez azonban nélkülözhetetlen a gazdálkodó egységek jövedelemtermelő képességének fokozása, amely főbb vonalaiban az alábbiak révén jöhet létre:

- az objektív hátrányos feltételek lehetséges mértékű felszámolása külső támogatással (pl.: melioráció);

- a meg nem szüntethető objektív hátrányos adottságok normatív (szabályzórendszeren keresztüli) ellensúlyozása: a) az önköltségcsökkentés külső feltételeinek megteremtése révén (elvonás-, adó mérséklés stb.), b) a szubvencionálás (fejlesztés, támogatás, stb.) révén;

- az üzemi formák változtatása: ahol az eredményes nagyüzemi gazdálkodás feltételei csak aránytalanul nagy ráfordításokkal vagy azzal sem teremthetők meg, visszatérés látszik indokoltnak a „kisüzemi” gazdálkodáshoz (pl. integrált kisgazdaságok, szakszövetkezeti, szakcsoportos forma stb.);

- a termelés szerkezet módosítása (mind az alaptevékenységen belül, mind pedig az alap- és kiegészítő tevékenység viszonyában);

- a vállalatok közötti szakosodás és ezzel együtt az együttműködés jelentős elmélyítése a kölcsönös gazdasági érdekeltség alapján;

- a mezőgazdasági technológia továbbfejlesztése, a szükséges infrastruktúrális háttér kiépítése.

Az ipar tekintetében e szakasz kétirányú feladatot tartalmaz. Egyfelől a köz-

vetlen iparfejlesztés megvalósítását a meglévő bázis korszerűsítése és a lehetséges mértékű bővítése révén, másfelől egy új hosszú távú iparfejlesztési stratégia kialakítását, a megvalósítás előkészítését és megkezdését.

Az iparszerkezet átalakítása csak az innovatív szférák gyorsabb ütemű fejlesztésével képzelhető el, ami véleményünk szerint túlnő azon, hogy csak a meglévő bázisra alapozódjon. A hosszú táv tekintetében lényeges termelési célú kutatási-fejlesztési potenciál a mai iparvállalatok többségénél nem áll rendelkezésre elégséges színvonalon, a tudományos-műszaki háttér az érintett térségekben eléggé egyoldalú, következésképpen a feldolgozóipar fejlesztésorientált, innovatív típusú átalakulása belső vagy külső kutatási importot igényel. Ebből következik, hogy az iparszerkezet szükséges átalakítása, vagyis a stratégia ezekben a térségekben is csak a nagy távlatú népgazdasági ágazati programokba való aktív (offenzív) csatlakozáson alapulhat. Az ágazati szerkezetváltás alapirányát valószínűleg a gépipar súlyának lényeges növekedése kell, hogy adja. Az új iparfejlesztési koncepció kidolgozásakor az eddigiekhöz képest sokkal lényegesebb szemponttá kell tenni a területi szerkezet kérdését.

A hosszú távú célok kitűzésekor szem előtt kell tartani azt, hogy a progresszív ágazatok a lehetséges nagyobb térségi centrumokat (városok, nagyközségek, esetleg néhány egyéb centrumközség) olyan ipari bázissá fejlessze, amelyek képesek befogadni az innovációs fejlődést, és ezáltal olyan pólusokká válnak, amelyekre egy későbbi periódusban – a hosszú táv második felében – a körzetük települései „fel-fűzhetők” lesznek, e pólusok – intenzív kapcsolati rendszert feltételezve – a mérséklődő erejű helyi mezőgazdasági bázist a szükséges mértékben kiválthatják. Továbbá e pólusoknak – eltérő mértékben – alkalmasaknak kell lenniük arra is, hogy a háttér ipar, a fejlett országokban már érvényesülő új típusú bedolgozói rendszer hálózati központjaivá is váljanak, amely hálózat potenciálisan a halmozottan hátrányos helyzetű térségek életképes települési körére is különböző szervezeti formákban, differenciált módon ráépülhet.

Úgy gondoljuk ugyanis, hogy a falusias területeken döntően a háttér iparhoz tartozó kisüzemek (50–100 fő alattiak) jöhetnek létre. A fejlett országok tapasztalatai azt mutatják, hogy a korszerű gazdaságban sok ilyen üzemre van szükség, de ezek jó része állandóan cserélődik vagy átalakul. Tehát a változékonyságuk igen nagy, így olyan települési háttérre igényelnek, amelyek megfelelő adaptációs lehetőséget biztosítanak.

Az új, nagyobb méretű termelő objektumoknak, a drága technológiáknak a kisebb vagy nagyobb körzeti központokba való telepítése az elérhetőség javításával lehetővé teszi, hogy a gazdasági hatékonyság és a területi méltányosság hosszabb távon összhangba hozható legyen a rurális, gazdaságilag gyengébben fejlett vidékeken is. Ennek révén ugyanis egy olyan rugalmas, adaptív térszerkezet alakulhat ki, amely képes a gazdasági, piaci változásokra reagálni, nem roppan össze egy-egy termékszerkezet-váltási kényszer miatt. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a területileg koncentráltabb termelésfejlesztés csak az elérhetőség lényeges növelésével, a kommunikációs kapcsolatok magasabb szintre helyezésével alkalmas az összefüggő falusias, ezen belül a hátrányos helyzetű térségek fejlesztésére. Ha ez a szoros központ és térsége közötti kapcsolat a rendelkezésre álló, kialakult központok egyikénél-másikánál nem

biztosítható, vagy egy falusias körzetben nincs is ilyen központ (mondjuk, város), akkor első lépésben a szükséges központok kialakítására kell törekedni.

Mind a mezőgazdaság, mind az ipar hosszú távú, és ezen belül az első szakaszbeli fejlődése már az első periódusban a termelő infrastruktúra olyan irányú fejlesztését teszi szükségessé, amely offenzív módon segíti elő a vázolt irányok kibontakozását. A fő fejlesztendő ágazat a közúti közlekedés és a hírközlés (összekötő utak programja, úthálózat felújítása, korszerűsítése, másfelől a telefon- és telephálózat fejlesztése, amely alkalmas integrált információs rendszer létrehozására is), de nem kevésbé fontos az energiaellátó- és a vízhálózatnak a prognosztizálható igények szerinti kiépítése (kapacitásnövelése) és az egyéb műszaki létesítmények (pl. korszerűnek tekinthető üzemépületek) létrehozása. A rugalmas iparszerkezet és a feltételekhez gyorsan alkalmazkodni tudó termelési bázis elvileg birtokba vehető (esetleg bérelhető) potenciális iparterületeket, „ipari parkokat” feltételez. Hosszú távon véleményünk szerint ez csak az infrastrukturális szférának a fejlesztési politikában elfoglalt – gyakran objektívként feltüntetett – másodlagos, követő pozíciója megszüntetésével, a fejlődés hatótényezőjeként való elismerésével lehetséges.

Az elképzelésünk szerinti második szakasz jelentené a tényleges – intenzív – fejlődési pályát. A megfelelően kiépült települési kapcsolati rendszer (kommunikációs hálózat) bázisán elsősorban az ipari, másodsorban pedig a mezőgazdasági és valószínűleg a terciér szektorbeli fejlődési pólusok egy egységes és működőképes, vertikális és horizontális mozgáspályákkal egyaránt rendelkező településrendszerben léteznének. A települések létének, fejlődésének, gazdasági bázisának területi rendszerében az új vonást az jelentené, hogy a koncentráció megfelelő kapcsolati rendszerekkel együtt jönne létre, vagyis valós értelmet kapna a decentralizáció is.

A közlekedésfejlesztés, illetőleg tágabban a kommunikációs kapcsolatok fejlesztése kapcsán is lényeges, eddig is tapasztalt ellentmondásokat kell leküzdeni. Ha megvizsgáljuk az elérhetőséget, valamint az ellátásszervezés és a termelési kapacitások területi struktúráját, a meg nem felelés élesen kirajzolódik. A közlekedési feltételek javítása egyrészt az úthálózat korszerűsítését (a száktutak feloldása, összekötő utak építése, a sugaras hálózat kiegészítése átkötő utakkal stb.), másrészt a tömegközlekedés rugalmasabbá tételét (mikro- és minibuszok üzemeltetésével), harmadrészt pedig általában az automobilizáció feltételeinek javítását jelenti.

A közlekedési feltételek javítása mellett a korszerű technikák elterjedésének hazánkban alapvető feltétele a távközlési rendszer fejlesztése. Korszerű információs rendszer csak a telefon, illetve általában a vezetékes összeköttetés birtokában építhető ki, de ma már számos lakossági szolgáltatást is a telefonvonalakra lehet „ráépíteni”. Magyarország lemaradása ezen a téren óriási, és ezen belül is igen differenciált a kép. Az egyes nagyobb körzetek között is mutatkoznak ellátottságbeli különbségek, de az eltérések még szembetűnőbbek a városias és a falusias térségek között.

A fejletlen távközlés hátrányai elsősorban a vidéket, a községet sújtják. Ugyanakkor az alacsonyabb népsűrűség és a kisebb kihasználtság miatt ma Magyarországon éppen itt nem rentábilis a fejlesztés. Ezért csak az állami beavatkozástól várható eredmény e téren. Minimális programnak kell tekintenünk, hogy az ország bármely pontja, bármely időpontban elérhető legyen. A fejlesztésekben a korszerű megoldásokra kell elsősorban alapozni, mert különben egy elavult technikát konzerválunk.

Ezzel párhuzamosan fejleszteni kell a korszerű távközlési szolgáltatásokat is (Teletex, Teledata, Faximile stb.). A fejlett távközlési rendszer révén a falusias térségek hátránya csökkenne, és ezáltal, valamint a vidéki környezet nyújtotta előnyökkel nemcsak a népesség megtartása fokozódhat, hanem elősegíthető a magasabbban kvalifikált és szakképzett munkaerő visszaáramlása is a falvakba. Ez pedig a rendelkezésre álló munkaerő oldaláról is lehetővé tenné a korszerű technika decentralizálását. E gondolatokkal ismételten azt szeretnénk aláhúzni, hogy a hátrányos helyzetű térségek elmaradásának mérséklése csak a hagyományos infrastruktúra-ágon történő beavatkozással már nem valósítható meg, viszont az infrastruktúra kapcsán szükséges gazdaságpolitikai váltás nélkül mindenféle hosszú távú fejlesztési koncepció e térségekre megvalósíthatatlan.

A többszörösen hátrányos helyzetű települések fejlődési-fejlesztési lehetőségei leginkább a hagyományos, általános települési funkciókhoz kötődnek. Ezekkel együtt a speciális települési adottságokból adódó sajátos funkciók a fejlődés önálló forrásai is válhatnak, részét képezhetik a hosszú távú programnak. A többszörösen hátrányos helyzetű, falusias térségek tekintetében ilyen speciális funkció lehet elvileg az idegenforgalmi szerep, azon belül is a falusi turizmus. E térségek természeti adottságai, speciális (ezen belül művi) feltételei több lehetőséget kínálnának, a fogadóképesség feltételrendszere azonban kevésbé, mert az csak jelentős fejlesztések révén alakulhatna ki. Hosszabb távon ezért e speciális funkció csak a településeknek egy igen szűk körére jelentheti potenciálisan a fejlődés forrását.

Összességében azt mondhatjuk, hogy – jóllehet, a települések közötti differenciálódás és szelekció objektív folyamat, különböző formában és élességgel a relatív területi elmaradás mindig jelentkezeni fog – a ma többszörösen hátrányos helyzetű, általában falusias térségek felzárkóztatásának szükségessége nemcsak társadalmi-politikai, de szűkebben véve gazdasági (hatékonysági) növekedési okokból is megfogalmazható. Az elmaradottság mérséklése vagy esetenként megszüntetése átgondolt, a folyamatok befolyásolására irányuló és nem egyedi, területileg és ágazatilag címzett intézkedésekből álló stratégia révén lehetséges. Ennek a hosszú távú koncepciónak pedig szervesen kell illeszkednie a társadalmi-gazdasági makrofolyamatok mozgásteréhez, vagyis ahhoz a fejlődési pályához, amelyet hosszú távon a társadalom egésze szempontjából szükségesnek tartunk. A terület- és településfejlesztési politika nivellációs mozzanata még rövid távon sem válhat el ettől, mert legfeljebb átmeneti eredményeket produkálhat, igen nagy áron.

IRODALOM

- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 1982: Magyarország falutípusai. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézet. Elmélet – módszer – gyakorlat. 25. Budapest.
- BOKOR P.-né – BORA GY. – KULCSÁR D. 1985: A termelési szerkezetváltás, fejlesztés és településfejlesztés összefüggései. Kézirat, MKKE. Budapest.
- FARAGÓ L. – HRUBI L. 1986: Technical-infrastructure Issues in Reducing Backwardness of Hungarian Rural Areas. Előadás az RSA XXVI. Európai Kongresszusán. Krakkó, 1986. aug. 26–29. Kézirat. Pécs.
- FARAGÓ L. – HRUBI L. 1986: A halmozottan hátrányos helyzetű térségek fejlesztési lehetőségei:

Előadás a „Sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái” c. konferencián. Szombathely, 1986. nov. 4–5. Kézirat. Pécs.

GULÁCSI G. 1986: Infrastruktúra – fejlesztés – tanácsi beruházások – területfejlesztési politika. = Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézete. Tervgazdasági Közlemények. 1. szám.

HRUBI L. – FARAGÓ L. – HORVÁTH GY. – KRAFTNÉ SOMOGYI G. – PÁLNÉ KOVÁCS I. – SAS B. 1985: Baranya megye többszörösen hátrányos helyzetű településeinek fejlesztési lehetőségei. (Baranya m. Tanácsának megbízásából készült vizsgálat zárótanulmánya.) Kézirat. Pécs.

MORRIL, R. L. – SYMONS, J. 1977: Efficiency and Equity. Aspects of Optimum Location. Geographical Analysis, IX. July, pp. 215–225.

MOSELEY, M. J. 1979: Accessibility: the rural challenge. Methuen and Co. LTD, London.

VALÉR ÉVA:

A VI. ÖTÉVES TERVI TELEPÜLÉSFEJLŐDÉS EREDMÉNYEINEK ÉS PROBLÉMÁINAK ÉRTÉKELÉSE

1986 tavaszán a VÁTI I. Tudományos Irodája megbízást kapott az ÉVM Építészeti és Településfejlesztési Főosztályától, hogy a megyei hosszú távú terület- és településfejlesztési koncepcióknak a múlta vonatkozó fejezetei alapján készítse el a VI. ötéves tervi településfejlődés értékelését. A feladat az volt, hogy

- az ország egész településhálózata vonatkozásában vázoljuk a főbb célkitűzéseket, és azokat vessük össze a valóságban kialakult tendenciákkal;
- az átfogó értékelésen belül térjünk ki az egyes speciális megyei folyamatokra, összevetve azokat egymással és az országos tendenciákkal;
- tárjuk fel a már régebben meglevő – de a tervidőszakban nem változott –, továbbá a tervidőszakban kialakult újabb feszültségeket, és jelezzük a jövőben várható problémákat.

Az anyag kidolgozása során a népgazdaság VI. ötéves tervéről szóló 1980. évi III. törvényből indultam ki, amely a célkitűzéseket tartalmazó legfőbb hivatalos dokumentumnak tekinthető.

I. A településhálózat fejlődése

A tervtörvény 50. §-a nyolc pontba foglalta össze a települések és a településhálózat fejlesztésében elérendő célokat.

„(1) A településhálózatot – a termelés és a településfejlesztés összhangját fokozottabban érvényesítve – az eddigieknél arányosabban kell fejleszteni. A városok fejlesztése jobban igazodjon vonzáskörzetük lakosságának igényeihez, szükségleteihez. A településhálózat hosszú távú céljainak megfelelően tovább kell csökkenteni az azonos és a különböző szerepkörű települések közötti ellátási különbségeket. Közeledjenek egymáshoz a városokban és a községekben élő la-